

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5034-5056>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied

08/04/2023

Kabul edildi.
Accepted

12/05/2023

Çeviri Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/>

Translation Paper

Arkeoloji ve Misyonerlik: On Dokuzuncu Yüzyıl Kudüsünde İngiliz Varlığı

Archeology and Mission: The British Presence in Nineteenth-Century Jerusalem

Yazar / Author: Laura Robson

* Makalenin orijinal künyesi ve online adresi: Laura Robson, "Archeology and Mission: The British Presence in Nineteenth-Century Jerusalem", Jerusalem Quarterly, Issue 40 - Winter 2009, pp. 5-17 https://www.palestine-studies.org/sites/default/files/jq-articles/40_Archeology_10_0.pdf

Öz

Kendisini öncelikle Katoliklik gibi Hıristiyanlığın "yozlaşmış" biçimleriyle rekabet halinde gören bu Evanjelik (Müjdeci) Protestanlık, on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde Filistin'deki ve özellikle Kudüs'teki İngiliz faaliyetlerinin arkasındaki itici gücü temsil ediyordu. Bu güç, özellikle iki alanda kendini göstermiştir: misyonerlik faaliyetleri ve arkeolojik çalışmalar. On dokuzuncu yüzyıl boyunca misyonerlik çalışmaları, arkeolojik araştırmalar ya da her ikisini birden üstlenerek Filistin'e akın eden İngilizler, kendilerini Katolikliğin ve dolayısıyla Doğu Hıristiyan kiliselerinin ritüelistik uygulamalarına ve hiyerarşik örgütlenmesine doğrudan karşı olarak konumlandırılan Protestan Evanjelik teolojisini, temel referans çerçevesi olarak aldılar. Bu teolojik yaklaşım, İngilizlerin enerjilerini, Filistin'deki Müslüman toplumunu neredeyse tamamen dışlayarak, bölgedeki Hıristiyan ve Yahudilerden oluşan küçük yerel nüfuslara odaklanmalarına yol açtı. Bu yaklaşım aynı zamanda, başta Amerika ve Almanya olmak üzere, Evanjelik Protestan bakış açısını paylaşan diğer Batılı güçlerle işbirliği modelini ve başta Fransa ve Rusya olmak üzere Katolik ve Ortodoks güçlerle düşmanca ilişkilerin geliştirilmesini de belirlemiştir. Bu durum Batılı arkeologların Filistin'in İncil'deki geçmişine odaklanmasına ve Osmanlı ve Müslüman tarihini ciddiye alınmaya değmeyecek küçük ve geçici bir sapma olarak görmesine yol açtı. Ve son olarak, Britanya'nın "saf (Pure)" Hıristiyanlığının ve "Kutsal Topraklar (Holy Land)"ın gerçek önemine dair anlayışının Filistin üzerinde siyasi bir iddiayı meşrulaştırabileceği görüşünün ortaya çıkmasını sağladı.

Anahtar kelimeler: Filistin, Kudüs, Protestan, Misyonerlik, Osmanlı, Arkeoloji

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

Abstract

This brand of evangelical Protestantism, which viewed itself as competing primarily with “degenerate” forms of Christianity like Catholicism, represented the driving force behind British activity in Palestine, and especially in Jerusalem, for much of the nineteenth century. It manifested itself especially in two fields: missionary activity and archeological pursuits. The British who poured into Palestine during the nineteenth century, undertaking missionary work, archeological research, or both, and took as their primary frame of reference a Protestant evangelical theology that situated itself in direct opposition to the ritualistic practices and hierarchical organization of Catholicism and, by extension, the Eastern Christian churches. This theological approach led the British to focus their energies on the small local populations of Christians and Jews, to the almost total exclusion of the Muslim community. It also determined a pattern of cooperation with other Western powers who shared an evangelical Protestant outlook, especially America and Germany, and the development of hostile relations with Catholic and Orthodox powers, notably France and Russia. It led archeologists to focus on Palestine’s biblical past, and to view its Ottoman and Muslim history as a minor and temporary aberrance not worthy of serious consideration. And finally, it allowed for the emergence of the view that Britain’s “pure” Christianity and understanding of the true significance of the “Holy Land” could legitimize a political claim to Palestine.

Keywords: Palestine, Jarusalem, Protestant, Missionary, Ottoman, Archeology

Giriş

1834 yılında, Londra Yahudileri Dönüştürme Derneği (London Society for the Conversion of the Jews)’nin sekreteri James Cartwright, örgütünün Filistin’deki faaliyetlerinin itici gücünü tartıştığı “Kudüs’teki İbrani Kilisesi” başlıklı bir broşür kaleme aldı. “Hıristiyan Kilisesi’nin çeşitli kollarının çağlar boyunca Kudüs’te manastırları ve ibadet yerleri olduğu çok iyi bilinmektedir,” diye açıkladı. “Kudüs’te bir Yunan (Greek Orthodox), bir Roma Katoliği, ve bir Ermeni, her biri kendisini kabul edecek kardeşlere (Brethren) ve ibadet edecek bir ibadethane bulabilir. Ayrıca Kudüs’te de Türk’ün Camisi, Yahudi’nin de sinagogu vardır. Reformasyon’un saf Hıristiyanlığı (The pure Christianity of the Reformation) yani Protestanlık, tek başına bir yabancı olarak görünür.”¹ Kendisini öncelikle Katoliklik gibi Hıristiyanlığın “yozlaşmış” biçimleriyle rekabet halinde gören bu Evanjelik (Müjdeci) Protestanlık, on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde Filistin’deki ve özellikle Kudüs’teki İngiliz faaliyetlerinin arkasındaki itici gücü temsil ediyordu. Bu güç, özellikle iki alanda kendini göstermiştir: misyonerlik faaliyetleri ve arkeolojik çalışmalar. On dokuzuncu yüzyıl boyunca misyonerlik çalışmaları, arkeolojik araştırmalar ya da her ikisini birden üstlenerek Filistin’e akın eden İngilizler, kendilerini Katolikliğin ve dolayısıyla Doğu Hıristiyan kiliselerinin ritüelistik uygulamalarına ve hiyerarşik örgütlenmesine doğrudan karşıt olarak konumlandırılan Protestan Evanjelik teolojisini, temel referans çerçevesi olarak aldılar. Bu teolojik yaklaşım, İngilizlerin enerjilerini, Filistin’deki

1 Alıntı yapılan, Yaron Perry, *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine* (London: Cass, 2003), 30

Müslüman toplumunu neredeyse tamamen dışlayarak, bölgedeki Hıristiyan ve Yahudilerden oluşan küçük yerel nüfuslara odaklanmalarına yol açtı. Bu yaklaşım aynı zamanda, başta Amerika ve Almanya olmak üzere, Evanjelik Protestan bakış açısını paylaşan diğer Batılı güçlerle işbirliği modelini ve başta Fransa ve Rusya olmak üzere Katolik ve Ortodoks güçlerle düşmanca ilişkilerin geliştirilmesini de belirlemiştir. Bu durum Batılı arkeologların Filistin'in İncil'deki geçmişine odaklanmasına ve Osmanlı ve Müslüman tarihini ciddiye alınmaya değmeyecek küçük ve geçici bir sapma olarak görmesine yol açtı. Ve son olarak, Britanya'nın "saf (Pure)" Hıristiyanlığının ve "Kutsal Topraklar (Holy Land)"ın gerçek önemine dair anlayışının Filistin üzerinde siyasi bir iddiayı meşrulaştırabileceği görüşünün ortaya çıkmasını sağladı.

Resim 1. Yerli bir adamla birlikte bir grup turist, Kudüs, 1880 civarı. Kaynak: Library of Congress

Filistin'de İlk İngiliz Misyonları

"Kutsal Topraklar"a yönelik Protestan İngiliz misyonları, Katolik Fransız ve Ortodoks Rus misyon faaliyetlerini onlarca yıl geride bıraktı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Fransız ve Rus Katolik ve Ortodoks manastırları, cemaatleri, okulları ve darülacezeleri yaklaşık yüz yıldır Filistin'de öne çıkmaktaydı. Fransa, 1740 "kapitülasyonları" ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolikler üzerinde bir "koruyucu (Protector)" statüsü elde etmiş ve bunun ardından ülkedeki Fransız Katolik misyonerlik faaliyetleri genişlemişti. 1744 yılında Rusya, imparatorluğun Ortodoks Hıristiyan tebaası üzerinde benzer bir himaye hakkı elde etti ve Filistin'deki Rus Ortodoks faaliyetlerini

desteklemeye başladı. Filistin'deki Avrupalı Katolik varlığı, 1847'de Kudüs'teki Latin Katolik Patrikliğinin ve Karmel Dağı'ndaki Fransız manastırının restore edilmesiyle sağlamlaştı. Hem Fransız hem de Rus örneklerinde, Filistin'deki bu Hıristiyan misyonları, ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi gücünün temsilcisi olarak görülüyordu ve hem Fransız hem de Rus hükümetleri, misyon kurumlarıyla ilgili endişelerini Osmanlı siyasi işlerine müdahale etmek için bir bahane olarak kullandılar.

Buna karşın, Filistin'deki İngiliz misyonları on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar pek ortaya çıkmadılar. Diğer misyonerler ile karşılaştırılınca İngiliz misyonları çoğunlukla metropollerdeki kilise ve devlet gücü yapılarının bir şekilde dışında duran Evanjelik Protestanlardan oluşuyordu². Filistin'e temsilci gönderen ilk İngiliz misyoner grubu, 1799 yılında, üyelerinin çoğunun ikamet ettiği mahalleden dolayı "Clapham Tarikatı (Clapham Sect)" olarak bilinen İngiltere Kilisesi'nin bir grup Evanjelik üyesi tarafından kurulan Kilise Misyoner Topluluğu (Church Missionary Society - CMS)'dur. Rahip Josiah Pratt önderliğindeki CMS üyeleri sadece küresel evanjelizasyonla değil, aynı zamanda yerel sosyal reform meseleleriyle ve en önemlisi köleliğin kaldırılmasını teşvik etmekle de ilgileniyorlardı.

CMS, kendisini öncelikle Katolikliğe karşıt olarak tanımlamış İngiltere kökenli Protestan bir misyoner örgütüdür. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki CMS misyonerlik faaliyetlerine ilişkin ilk yıllarda gerçekleşen örgüt içi tartışmalar örgütün, Filistin'deki Katolik misyonerlerin "Papalık" uygulamalarıyla mücadele etmek için Filistin'deki Protestan varlığının oluşumu fikrini açıkça desteklediğini göstermektedir. 1812'de CMS Raporu, "Roma Kilisesi'nin yavaş yavaş çözülmekte olduğunu" ve "dağınık üyelerinin" yerini "Birleşik İngiltere ve İrlanda Kilisesi "nin alabileceğini umuyordu³. CMS liderliği ayrıca Katoliklerin "kılıç ticaretinin yol açtığı her yere haç dikerek İngiliz Protestanlarını utandıracak bir örnek oluşturduklarını" belirtmiştir⁴. Benzer şekilde, CMS de başlıca görevlerinden birinin Doğu Ortodoks Hıristiyanlarını Protestanlığa kazandırarak onları kurtarmak olarak görüyordu; raporlarında "eski Suriye ve Yunan (Greek -Rum) Kiliselerinin

2 Akademisyenler, Filistin'deki Protestan misyonerlerin İngiliz emperyal projesinin kültürel kolunu ne ölçüde temsil ettiğini tartışmışlardır. A.L. Tibawi, halen önemini koruyan çalışmasında, bu Evanjelik dini hareketlerin metropoldeki egemen aristokraziye karşı alt sınıfların çıkarları doğrultusunda hareket etmelerine rağmen, "kitleler evlerinden tatmin olmadan ayrılıp sömürgelerde ve hatta Osmanlı İmparatorluğu gibi yabancı egemen devletlerin egemenlik alanlarında hırslı planlara giriştiklerinde, Avrupa'nın genişlemesine açıkça katıldıklarını, misyonlar, topraksal, ticari ve siyasi genişlemeyi takip eden genişlemenin kültürel yönüydü" diye ileri sürmektedir. bkz: A.L. Tibawi, *British Interests in Palestine, 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise* (London: Oxford University Press, 1961), 5. Andrew Porter bu bakış açısına geniş bir meydan okuma getiriyor bkz: Andrew Porter, *Religious versus Empire? British Protestant Missionaries and Overseas Expansion, 1700-1914* (Manchester: Manchester University Press, 2004); Eitan Bar-Yosef, Filistin özelinde Protestan Evanjeliklerin "Yahudilerin geri dönüşüne" olan ilgisinin "sürekli olarak kültürel uzlaşının ötesinde dini coşku, eksantriklik, hatta bazen delilik suçlamalarıyla ilişkilendirildiğini" öne sürmektedir. Bknz: Eitan Bar-Yosef, *The Holy Land in English Culture 1799-1917: Palestine and the Question of Orientalism* (Oxford: Clarendon Press, 2005), 184.

3 Bknz: Thomas Stransky, "Origins of Western Christian Missions in Jerusalem and the Holy Land," in *Jerusalem in the Mind of the Western World, 1800-1948*, ed. Yehoshua Ben-Arieh and Moshe Davis (Praeger: Westport, Conn., 1997): 142

4 Tibawi, *British Interests in Palestine*, 22

uzun uykusundan yeniden canlanmasına yardımcı olunması” çağrısında bulunuluyordu⁵. Bu ilk CMS liderleri arasında, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Müslümanları da kapsayan “dinsizleri (heathen)” dönüştürmek gibi belirsiz bir niyet olsa da, çabalarının en açık hedefi, toplumun “Papalık (Popish)” inançları ve yanlış kanıları altında çalıştıklarını düşündüğü diğer Hıristiyanlardı. Buna karşın CMS’nin Osmanlı vilayetlerindeki projelerine ilişkin tartışmalarında ise İslam’dan çok az bahsedilmiştir.

Dikkatini Filistin’e yönelten diğer büyük İngiliz misyon cemiyeti de genellikle Londra Yahudiler Cemiyeti (London Jews Society - LJS) olarak bilinen Londra Yahudiler Arasında Hıristiyanlığı Teşvik Cemiyeti (London Society for Promoting Christianity among the Jews)’di. Bu örgüt, 1795 yılında kurulan Evanjelik Anglikan ve Nonconformistlerin bir araya gelmesiyle oluşan Londra Misyonerlik Derneği’nin bir kolu olarak ortaya çıkmıştır. LMS (London Missionar Society)’nin ilk misyonerlerinden biri olan Yahudilikten dönme bir Alman, 1809 yılında “Yahudilerin geçici sıkıntılarını gidermek ve refahlarını artırmak” amacıyla LJS’yi kurdu ve Kent Dükü’nün himayesini aldı⁶. Başlangıçta bu yeni örgüt Londra ve çevresindeki Yahudi cemaatlerinin din değiştirip (proselytizing) Protestanlığa geçmelerini sağlamaya odaklandı, ancak 1820’de Filistin’deki Yahudi cemaatlerinin koşullarını araştırmak üzere Filistin’e bir temsilci gönderdi. 1826’da LJS’yi temsilen John Nicolayson adında Danimarkalı Protestan bir misyoner Kudüs’e geldi ve şehirde İbranice dilinde Protestan ayinleri düzenlemeye başladı. Nicolayson ve bölgedeki Mısır yönetimi arasındaki gerginliğe rağmen, 1839 yılında Kudüs’te Protestan bir misyon kilisesinin temellerini atmaya başladı.

Bu ilk yıllarda Filistin’de çalışan Evanjelik Protestan misyonerler, Müslümanların uygulamaları hakkında yorum yapmaktan kaçınma eğilimi gösterirken, temas kurdukları Doğu Hıristiyan topluluklarının ayinleri, eğitim sistemleri ve kurumsal uygulamaları karşısında açıkça dehşete düşmüşlerdi. Protestanların Ortodoks uygulamalarına karşı duydukları tiksinti, özellikle ilk misyonerlerin ve gezginlerin “iğrenç”, “batıl inanç labirenti, dogma kavgaları, pis kokular ve saçmalıklar” ve “kiliseden ziyade bir çarşı ile Çin tapınağı arasında bir şey” olarak tanımladıkları Kutsal Kabir Kilisesi’ne ilişkin tanımlamalarında açıkça görülüyordu⁷. CMS ile çalışan Protestan Alman misyoner Ludwig Schellner, “Müslümanların yolun karşısında, caminin önünde sessizce ibadet etmeleri çok daha onurlu değil mi?” diye soracak kadar ileri gitmiştir⁸. Ancak genel olarak, Filistin’deki bu ilk misyonların hiçbiri, haklarında çok az şey bildikleri bölgenin Müslüman nüfusuyla hiç ilgilenmemiştir. Daha ziyade, hem CMS’nin hem de LJS’nin Filistin’deki varlığı özellikle Evanjelik Protestan kaygılara adanmıştı - CMS örneğinde Katolik karşıtlığı, LJS örneğinde ise dünya Yahudiliğine duyulan yeni bir ilgi. Bu ilk misyonerlerin İslam hakkındaki cehaletleri neredeyse tamdı; öyle ki Katolikliğe karşı çıkma ve Yahudileri Protestanlığa

5 Stransky, “Origins of Western Christian Missions in Jerusalem and the Holy Land,” 142

6 Tibawi, *British Interests in Palestine*, 6

7 Bu son duygu cümlesi bizzat Kayzer Frederick William IV tarafından dile getirilmiş olup, kiliseyi ziyareti sırasında yaşadığı deneyimden o kadar rahatsız olmuştur ki, buranın İsa’nın mezarının bulunduğu yer olamayacağına karar vermiştir. Bknz: Martin Tamcke, “Johann Worrlein’s Travels in Palestine,” in *Christian Witness between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East*, ed. Martin Tamcke and Michael Marten (Münster : Transaction Publishers, 2006): 244.

8 Ludwig Schellner, *Reisebriefe aus heiligen Landan*, (Koln, 1910), 38

dönüştürmeye yönelik teolojik olarak belirlenmiş özel ilgilerine karşın, raporlarında ve misyon bildirilerinde İslam sadece belirsiz bir kötülük olarak yer alıyordu. Din değiştirenleri ve yerel bağlantılarını sadece Filistin'deki Hıristiyan ve Yahudi cemaatleri ve kurumlarıyla kurdular ve kendilerini İslam'a değil, teolojilerinin kendisini oluşturduğu Katoliklik ve Doğu Hıristiyanlığının ritüelistik, hiyerarşik uygulamalarına bir alternatif sunduklarını düşündüler.

Bu nedenle, bu ilk Protestan misyonerlik çabaları, Filistin'de çalışan birkaç Amerikan misyonuna Fransız meslektaşlarından daha fazla sempati gösterme eğilimindeydi. Yahudilere yönelik bir İskoçya Kilisesi misyonu kurmak amacıyla Filistin'e seyahat eden iki İskoç papazın 1839 tarihli bir raporunda, Filistin'deki ilk İngiliz misyon aileleri ile Amerikalı misyon gezginleri arasındaki işbirliği için ele alınan önlemleri ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Yeni kurulan LJS'nin himayesinde Filistin'e gönderilen talihsiz ilk misyoner olan George Dalton'un (varışından çok kısa bir süre sonra öldü), bölgedeki ilk Amerikalı misyon gezginlerinden ikisi olan Jonas King ve Pliny Fisk ile bir manastır (convent) kiralama olasılığını tartıştığını belirttiler. Ayrıca John Nicolayson'un Kudüs'te iki Amerikalı misyonerle birlikte bir ev kiraladığını ve 1835'te Dodge ve Whiting adında iki Amerikalı misyoneri daha misafir etmeyi teklif ettiğini bildirdiler. Bu anlatı, hem İskoç hem de İngiliz misyonerlerin, çalışmalarının ABD'den çıkan Protestan misyonlarının hedefleriyle esasen örtüştüğü ve Amerikalı gezginler ve misyon temsilcileriyle işbirliğinin karşılıklı olarak faydalı olacağı varsayımını açıkça ortaya koymaktadır⁹.

Protestan olmayanlarla böyle bir işbirliği duygusu yoktu. İngiliz misyon cemiyetleri, Ortodoks ve özellikle Katolik kurumların, Protestan misyonlarının Filistin'de bir yer edinmesini engellemek için Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarını kullanarak ilerlemelerini engellemeye çalıştıklarını düşünüyordu. Beyrut'ta ikamet eden bir İngiliz'in Londra'daki İngiliz ve Yabancı İncil Cemiyeti (Foreign Bible Society in London)'ne gönderdiği ve Protestanların bölgedeki ilerleyişini bildiren bir mektup, hem Amerikan hem de İngilizlerin karşılaştığı zorlukları Yunan (Rum) ve Fransız müdahalesine bağlıyordu:

Düşmanlarımızın entrikalarından ilk etkilenenler Suriye'deki Amerikan Misyonerleri Rahip Bird ve Fisk olmuştur. Bu değerli beyefendiler geçen kış Kudüs'te Vali'ye, zararlı kitaplar satan kötü insanlar olarak ihbar edildi ve bu suçlama evrensel olarak Terra Sancta keşişlerine atfedildi... [Dahası], Babıalî'nin Kutsal Kitapların dolaşımına yaptığı muhalefetten dolayı Roma Katoliklerine borçlu oldukları varsayılıyor... Ve üzülen söylemeliyim ki, Suriye'deki iki Fransız Konsolosunun, ulusumuza karşı her zaman sıcak bir dostluk beslemelerine rağmen, devamımıza zarar vermek ve İngiliz misyonerlerini Suriye'den kovmaya çalışmak amacıyla İstanbul'a mektup yazdıklarını söyleyebilirim¹⁰.

Filistin'deki İngiliz misyonerleri ile Fransız ve Rus Katolik ve Ortodoks kurumları arasındaki ilişki, hem teolojik ayrılıklara hem de siyasi rekabete dayanan bir şüphe ilişkisiydi.

Bu ilk misyonerler örgütlerini, hakkında neredeyse hiçbir şey bilmedikleri İslam'ın

9 V.D. Lipman, *Americans and the Holy Land through British Eyes, 1820-1917: A Documentary History* (London: V.D. Lipman in association with the Self Publishing Association, 1989), 62ff.

10 Barker to British and Foreign Bible Society, Aug 27 1824, Missionary Register 1825, p. 324. Reprinted in Lipman, *Americans and the Holy Land through British Eyes*, 73.

kötülüklerine karşı değil, “bozulmuş” bir Hıristiyan ritüelinin kötülüklerine karşı evanjelik Protestan siperleri olarak kurdular. Bu teolojik yönelim, Filistin’in çok daha büyük Müslüman toplumunu dışlayarak, Hıristiyan ve Yahudi nüfusuna yerel olarak odaklanmalarını sağladı. Aynı zamanda, birbirleriyle Evanjelik yani Protestan yaklaşımlarını paylaşan Amerikalı ve Alman misyonerler arasında gelişen işbirliği, Filistin’de Katolik Fransız ve Ortodoks Rus varlığına karşı amansız bir muhalefet modeli belirledi.

İlk Arkeolojik Çalışmalar

Protestan misyonerlik faaliyetleri Filistin’de başka bir yeni varlıkla birlikte geliyordu bu varlık, İncil tarihini aydınlatmak amacıyla Filistin’in arkeolojik alanlarını incelemekle ilgilenen batılı bir Protestan topluluğuydu. Bu grupların İngiliz üyeleri, misyoner meslektaşlarıyla aynı Evanjelik kaygıları taşıyorlardı ve özellikle dini duyarlılıkları, Filistin’de Protestan Amerikalı akademisyen arkadaşlarıyla işbirliği ve Avrupalı Katoliklerin çalışmalarına karşı genel bir düşmanlık ile karakterize edilen bir varlık geliştirmelerine yardımcı oldu. Filistin’de Kutsal Kitap arkeolojisine olan ilginin artması, büyük ölçüde on dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarında öne çıkmaya başlayan Kutsal Kitap otoritesine yönelik bilimsel meydan okumalara bir yanıtı¹¹.

1804’te Londra’da kurulan Filistin Derneği (The Palestine Association), bölgenin tarihi, coğrafyası ve topografyasını incelemeye adanmış ve bölgenin İncil’deki geçmişine özel bir ilgi duymuştur. 1840’larda Londra’da ortaya çıkan İncil Arkeoloji Derneği (The Biblical Archeological Society), bu yaklaşımı bir adım daha ileri götürerek İncil’deki anlatıların doğruluğunu açıkça kanıtlamaya çalıştı.

Bu cemiyetlerin üyeleri Filistin’i dolaşmaya başladıkça, İncil’in doğruluğunu bilimsel olarak kanıtlama kaygıları ve Evanjelik geçmişleri, Filistin’de benzer amaçlarla çalışan Amerikalılarla ortak bir zemin oluşturdu. Aralarında Edward Robinson ve Eli Smith’in de bulunduğu bir dizi Amerikalı din adamı, teolog ve akademisyen, 1830’lu ve 1840’lı yıllarda İncil’in iddialarına bilimsel kanıtlar üretmek amacıyla Orta Doğu’ya gitmişti. Robinson’un çalışması *The Biblical Repository* adlı bir dergide yayımlandı ve derginin editörü bu çalışmayı “kutsal metinlerle ilgili zengin örnekler içeriyor... zeki Hıristiyanlar kutsal metinlerin açıklığa kavuşturduğu ve desteklediği pek çok noktayı kolayca algılayacaktır” şeklinde tanımladı¹². Robinson, Filistin’deki seyahatleriyle ilgili makalelerinde bahsettiği John Nicolayson da dâhil olmak üzere Kudüs’teki bir dizi LJS ve CMS misyonerinden pratik yardım aldı. Londra’daki Kraliyet Coğrafya Cemiyeti (The Royal Geographic Society in London) 1842’de Robinson’u çalışmalarından dolayı onurlandırdı; cemiyetin başkanı William Richard Hamilton (bir zamanlar Lord Elgin’in İstanbul’daki sekreteri ve British Museum için Parthenon mermerlerinin ve Rosetta Taşı’nın ele geçirilmesinde etkili bir figür), cemiyete “kitabın incelenmesinden, Hıristiyan dünyasının sonunda Kutsal Yazıların coğrafyası hakkında doğru bir bilgi edinme yolunda büyük ve tatmin edici ilerlemeler

11 Issam Nassar, *European Portrayals of Jerusalem: Religious Fascinations and Colonialist Imaginations* (Lewiston, N.Y.: Edwin Mellen Press, 2006), 81

12 Nassar, *European Portrayals of Jerusalem*, 82

kaydedebilecekleri bir esere veya bir çalışmaya sahip olduğu inancıyla bakıyoruz” dedi¹³. Başka bir bağlamda Hamilton, “resmettiği tarihin hiçbir şekilde çarpıtılmadığını veya önyargılı olmadığını... keşiş gelenekleri tarafından” onaylayarak yazmıştır¹⁴.

Evanjelik Protestanlığa olan ortak bağlılık ve Katolik geleneklere duyulan şüphe, İngiliz ve Amerikalı İncil arkeologlarını birbirine bağlamaya yardımcı oldu. Misyon kurumlarında olduğu gibi, Evanjelik Protestanlığın teolojik reçeteleri, Filistin’deki ilk İngiliz arkeologların faaliyet odağını ve işbirliklerini belirledi.

Diğer Misyon Gelişmeleri: Anglikan Piskoposluğu

Shaftesbury Kontu Anthony Ashley Cooper, LJS’nin en önde gelen ve kararlı destekçilerinden biriydi ve Evanjelik (Müjdecî) Protestanlığın erişim alanını diğer misyon cemiyetlerinin henüz başaramadıkları kadar genişletmeyi umuyordu. 1838’de, Rum Ortodokslar, Katolikler, Ermeniler ve Yahudilerin Kudüs’te ibadet yerleri olduğunu ve Protestanların bu ayrıcalığa sahip olmayan tek dini grup olduğunu belirterek, Filistin’de yeni bir tür Protestan varlığını açıkça önerdi¹⁵. Günlüklerinde, Kudüs’te bir Protestan piskoposluğu kurulması fikrinden bahsetmiş ve böyle bir kurumun “Levant, Malta ve Afrika kıyılarındaki her türlü papazlık üzerinde yargı yetkisine” sahip olabileceğini öne sürmüştür¹⁶. Shaftesbury, dönemin Dışişleri Bakanı Lord Palmerston’la olan kişisel bağlantıları sayesinde, İngiliz hükümetini Kudüs konsolosluğunun şehrin Yahudi cemaatlerini korumakla görevlendirilmesi konusunda ikna etmeyi başardı; Palmerston’a göre bu rol, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki diğer yabancı güçler karşısında İngiliz siyasi nüfuzunun genişletilmesi için olanaklar sunuyordu.

1841’de Prusya Kralı Frederick William IV, Kudüs’te Protestan bir piskoposluk oluşturmak için İngiltere Kilisesi ile Prusya Evanjelik Kilisesi arasında bir işbirliği önerdi. Kral kendini Evanjelik Protestanlığa adanmıştı ve Hıristiyan kiliselerini yeni bir Protestan şemsiyesi altında yeniden birleştirme umutları besliyordu. Ayrıca Alman Protestan kilisesinin episkoposluğunu yeniden tesis etmek ve böylece Ortodoks, Katolik ve Anglikan meslektaşlarıyla eşit hale getirmek istiyordu¹⁷. Evanjeliklerin Filistin’deki Yahudi topluluklarına olan ilgisine uygun olarak, Kudüs’e atanan ilk piskopos Michael Solomon Alexander, Hıristiyanlığı kabul etmiş eski bir Yahudi hahamdı. Shaftesbury’nin coşkulu desteğiyle, Kudüs Protestan piskoposluğu fikri İngiliz Evanjelikler arasında hızla destek kazandı. Ancak İngiliz ve Alman Evanjelik Protestanlar arasındaki işbirliği hemen muhalefetle karşılaştı. İngiltere’deki Anglo-Katolikler, Anglikan kilisesinin teolojik olarak

13 Lipman, *Americans and the Holy Land through British Eyes*, 31

14 Lipman, *Americans and the Holy Land through British Eyes*, 35

15 Anthony Ashley Cooper, “State Prospects of the Jews,” *The Quarterly Review* 63 (January 1839): 166-192.

16 Lester Pittman, *Missionaries and Emissaries: The Anglican Church in Palestine* (PhD diss, University of Virginia, 1998), 17

17 Kral, “piskoposluk” derken, havarilerden doğrudan intikal iddiasında bulunan piskoposların atanması uygulamasını kastediyordu. Babası Reformcu ve Lutherci kiliseleri birleştirerek Prusya Evanjelik Kilisesi’ni kurmuştu ve Frederick William bu reformu Anglikan kilisesini de dahil ederek daha da ileri götürmeyi umuyordu.

Ortodoks ve Katolik kiliselerine, piskoposları olmayan Prusya kilisesinden daha yakın olduğu gerekçesiyle buna karşı çıktılar¹⁸. Bazı Almanlar, tüm karar ve atamalarda Anglikan onayı gerektiren piskoposluk yapısında kendilerinin oynadıkları ikincil role itiraz etti. Dahası, Lord Robert Peel yönetimindeki müteakip İngiliz hükümeti, Kudüs'te kurulacak olan Protestan piskoposluğunu Fransızlar, Ruslar ve Osmanlıların İngiliz tehdidi olarak algılayabileceği potansiyel saldırgan bir güç olarak gördü. Burada da İngilizler, Filistin'deki varlıklarını Filistin'in sakinleriyle değil, çağdaş Hıristiyan teolojik tartışmaları ve Büyük Güç politikalarıyla ilişkili olarak anlamışlardır.

Kudüs'te görev yapan ikinci Protestan piskopos, eğitime odaklanarak Filistin'deki Anglikan faaliyetleri için yeni bir ton belirleyen Samuel Gobat adında İsviçre doğumlu, Almanca konuşan bir din adamıydı. Piskopos olarak görev yaptığı süre boyunca (1846-1879) kırk iki Anglikan okulu açıldı ve ilk iki Filistinli Protestan Arap rahip olarak atandı. Alman ve İngiliz misyonerler Kudüs'teki Schellner Okulu gibi ekümenik Protestan okulları açmak için birlikte çalıştılar ve yetimhaneler ve klinikler gibi piskoposluk projelerinde işbirliği yaptılar. Bu İngiliz ve Alman misyonerler arasındaki Evanjelik Protestan bağlar, birkaç on yıl boyunca işbirliğine dayalı bir ilişki üretecek kadar güçlüydü.

Misyoner selefleri gibi, Gobat yönetimindeki piskoposluk da kendisini kasıtlı olarak İslam'a karşı değil, Filistin'deki Ortodoks ve Katolik kiliselerine karşı tanımladı. Bu bir dereceye kadar, Müslümanlara din değiştirmeyi yasaklayan Osmanlı yasal kısıtlamalarından kaynaklanıyordu; ancak aynı zamanda Avrupa Protestan Evanjelik hareketinin Katolikliğin “yozlaşmış” biçim ve uygulamalarına bir yanıt olarak kendini tanımlamasını da yansıtıyordu. Gobat, bölgede çoğunluğu oluşturan Arap Müslüman nüfusa neredeyse hiç ilgi göstermemiş, bunun yerine “yerli” Hıristiyanlar için Ortodoks ve Katolik cemaatlerine alternatif olarak Protestan kilisesini kurmaya odaklanmıştır¹⁹.

Gobat'ın bu yaklaşımı hem Filistin'deki Ortodoks hem de Katolik cemaatlerinde büyük bir öfke uyandırmış ve onun yeni Anglikan okulları için Ortodoks ve Katolik cemaatlerinden öğrenci toplama taktiği protestolara ve hatta şiddetli misillemelere yol açmıştır. 1852 yılında Katolik bir kalabalık Nasıra'daki CMS okuluna saldırarak binayı tahrip etti ve burada çalışan misyonerlerden birini yaraladı. Rum Ortodoks Patrikhanesi hızla Gobat ile düşmanca bir ilişki geliştirdi ve 1853 yılında Nablus'taki Ortodoks protestocular bir ayın sırasında Protestan Misyon Evi'ne saldırarak toplanan cemaatin panik içinde kaçmasına neden oldu. Ortodoks Patrikhanesi de Anglikan kurumlarıyla ilişkiye girilmesini engellemiş, buna uymayan cemaat üyelerini kilise arazisi üzerindeki evlerinden çıkarmakla tehdit etmiştir. Gobat'ın Ortodoks cemaatinden adam devşirme konusundaki agresif taktikleri, Hıristiyan birliği ilkesini benimseyen İngiliz Anglikanlar tarafından zaman zaman tepkiyle

18 Oxford Hareketi'nin liderlerinden John Henry Newman daha sonra Prusya ve İngiliz Evanjelik kiliseleri arasındaki bu işbirliğinin “sonunda Anglikan kilisesine olan inancımı sarstığını” yazmıştır. Oxford Hareketi'nin bir diğer lideri Edward Pusey, kuzeni Shaftesbury'ye “Kilisemiz yabancı Reformasyonla hiç temas etmedi ki bundan zarar görmesin” demiştir. Bknz: Tibawi, *British Interests in Palestine*, 47.

19 Bu odaklanmanın nihai sonuçlarından biri, Filistinli Araplar arasında yeni bir tür mezhepçiliğin yükselişi olacaktır; Avrupa misyonlarının ilgi odağını temsil eden Arap Hıristiyanlar ve onların Yeni eğitim kurumları, yeni bir Filistinli Arap orta sınıfının ana demografisi olarak ortaya çıkıyor. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Laura Robson, *The Making of Sectarianism: Arab Christians in Mandate Palestine* (PhD diss, Yale University, 2009).

karşılansa da, Gobat'ın eylem ve faaliyetleri Filistin'deki Anglikan varlığının İslam'dan ziyade Hıristiyanlığın “yozlaşmış” formlarına karşı bir mücadele içinde olduğunu daha da belirginleştiren bir etki yarattı.

Gobat'ın Ortodoks patrikhanesine ve onun etkisine karşı çıkmaya odaklandığı yerde, CMS kendisini öncelikle Katolik çıkarlarına karşı çalışıyor olarak görmeye devam etti. 1847'de Kudüs'teki Latin Patrikhanesi'nin yeniden kurulmasından sonra Filistin'de Batılı (ve özellikle Fransız) Katolik misyoner varlığının artması, birçok CMS yetkilisi arasında umutsuzluğa neden oldu. 1854-55 raporunda bir misyoner Nasıra'ya “dört Fransız rahibe ile bir papazın” geldiğini belirtiyor ve umutsuzca ekliyordu: “Böylece Katoliklerin çabalarının iki katına çıktığını görüyoruz ama biz tek başımıza kalıyoruz.”²⁰. Birkaç yıl sonra yayınlanan bir başka raporda Fransız misyonerlerin varlığının esas olarak “Protestan misyonlarına karşı koyma” amacı taşıdığı belirtiliyor ve Katolik misyonerlik kurumunun Protestan misyon çalışmalarının önündeki başlıca engellerden biri olduğu ifade ediliyordu²¹. Bir CMS misyoneri Londra'daki üstlerine “Fransız rahibelerin tüm evleri dolaşarak kadınları tehdit ettiklerini ve böylece [CMS okuluna] gelmelerini engellediklerini” bildirdi. “Latinler bizimkinin karşısındaki evde bir okul açtılar ve sık sık Protestan okulunun önünde durup öğrencilerimizin okula girmesini engelleyip engelleyemeyeceklerini [görmeye] çalışıyorlar.”²². Ayrıca Nasıra'daki Fransisken manastırındaki keşişlerin Protestan İncillerini alenen yaktıklarını bildirmiştir²³. Gobat, Protestan piskoposluğunu Rum Ortodoks patrikhanesine karşı çalışmak üzere kurarken, CMS de kendisini Fransız Katolik misyonunun varlığına karşı bir siper olarak görüyordu. LJS öncelikle Yahudi topluma hizmet vermeye devam ederken, üç büyük İngiliz misyon kurumu da Filistin'in Arap Müslümanlarını neredeyse tamamen görmezden geldi. İslam, “Kutsal Topraklar”ın önemine ilişkin Evanjelik Protestan anlayışında esasen yer almıyordu.

Bu yıllar, Filistin'deki İngiliz ve Amerikalı Evanjelikler arasında daha önce var olan yakın ilişkinin azaldığı yıllar oldu. Piskoposluk başlangıçta ekümenik bir proje olmasına rağmen, Anglikan kilisesinin litürjik ve teolojik geleneklerini düşük bir seviyede de olsa evanjelik bir biçimde de olsa sürdürmekle ilgilenen bir dizi insanı içeriyordu. Yeni Anglikan misyoner grubu bölgedeki diğer Protestan misyonerlere göre daha iyi eğitimliydi, ekümenik bir kilise teolojisine daha az bağlıydı, Doğu kiliselerine daha az şüpheyle yaklaşıyordu ve Anglikan inancının özelliklerini Evanjelik Protestanlığın genel özelliklerine tercih etmeye daha meyilliydi. 1840'ların başında Filistin'de Anglikan bir rahip olan George Williams, Amerikan misyonerlerinin Doğu kiliselerinden adam kapma eğilimini, buna karşı aldıkları ilk karara rağmen sert bir şekilde eleştirmiştir. “*Ne iyi olurdu,*” diye yazıyordu, “*bunu sadece dile getirmekle kalmayıp, başından beri tutarlı bir şekilde hareket etselerdi! O zaman, beyan ettikleri amaç, onların aracılığı ile olmasa bile, belki de görev için daha az nitelikli olmayan başkalarının aracılığı ile, şu anda olduğundan çok daha yakın bir şekilde*

20 Klein, CMS Report 1854-5; cited in Tibawi, British Interests in Palestine, 172

21 Proceedings of the CMS, 1858-9, 61-64; cited in Tibawi, British Interests in Palestine, 172

22 Charlotte van der Leest, “The Protestant Bishopric of Jerusalem and the Missionary Activities in Nazareth: The Gobat Years, 1846-1879,” in *Christian Witness between Continuity and New Beginnings*, 209

23 Ibid.

gerçekleşebilirdi.”²⁴. Anglikan kilisesinin erdemlerini keşfettikten sonra Amerikalılar tarafından Protestanlığa döndürülen bir adamın deneyimini anlattı: “*Eline bir İngilizce dua kitabı geçti ve doktrinleri kendisine Cemaatçilerinkiyle özdeşmiş gibi gösterilen bu kilisenin birçok temel noktada farklı olduğunu gördü... Bu kilise onu eski cemaatinden uzaklaştıran hatalardan ve yenisinde gözlemediği kusurlardan arındırmıştı. Bu keşif onu çok sevindirdi ama işi kısa sürdü. Ona bunun tehlikeli bir kitap olduğu ve birçok hata içerdiği söylendi ve elinden alındı.*”²⁵. Filistin’de çalışan İngiliz ve Amerikalı misyonerler arasında çatlaklar oluşmaya başlamıştı ve bu da sonunda Amerikan Cemaatçilerinin (Congregationalists) Filistin’i terk ederek çabalarını Lübnan’a yoğunlaştırmalarına yol açacaktı.

1881 yılında Anglikan ve Prusya kiliseleri arasındaki işbirliği teolojik farklılıklar nedeniyle sona ermiştir. Kudüs piskoposluğu, 1887 yılında yeni piskopos Popham Blyth’in önderliğinde Kudüs ve Doğu Misyonu’nun kurulmasıyla tamamen Anglikan oldu. Bundan böyle Kudüs’teki piskoposluk metropoldeki Anglikan kurumlarıyla çok daha yakından ilgilenecek ve ekümenik Evanjelik Protestan köklerinden uzaklaşarak daha spesifik bir Anglikan ve İngiliz yaklaşımına yönelecektir. Piskoposluğun yeniden kurulmasından sonra Anglikanların temel kaygısı din değiştirme (conversiyon) faaliyetinden uzaklaşarak Kutsal Topraklarda (Holy Lands) ve özellikle de Kutsal Şehirde (Holy City) İngiliz dini varlığını sürdürmeye yöneldi. Yeni Anglikan liderliği Gobat’ın ve CMS’nin taktiklerinin çoğunu reddetti ve Hıristiyan birliği adına Arap Ortodoks Hıristiyanlarını Anglikanlığa döndürme fikrinden esasen vazgeçti. Canterbury Başpiskoposu’nun 1887’de yeni Anglikanlaştırılmış piskoposluğun yeniden tanıtılması üzerine ilan ettiği gibi, “Bu Kiliselerin üyelerini İngiliz din değiştirenler haline getirmek, yoksulların kendilerini bize bağlamalarını dünyevi bir çıkar haline getirmek, çocukları ebeveynlerinin isteklerine karşı uzaklaştırmak, vakfın ruhuna veya kullanımına uygun değildir.”²⁶ Yeni Anglikan Kurumu olan piskoposluk bundan böyle yeni bir rol üstlenecek, müjdelemeye daha az niyetli olacak ve Filistin’deki Anglikan varlığını ekümenik Protestan, kültürel ve eğitimsel değerlerden ziyade özellikle İngilizlerin bir ileri karakolu olarak tanıtmaya daha fazla odaklanacaktı.

Filistin Keşif Fonu (The Palestine Exploration Fund): Evangelizm ve Emperyalizm

Shaftesbury ayrıca uzun zamandır İncil’in tarihsel doğruluğuna dair kanıt toplamak amacıyla Filistin’de arkeolojik kazılar yapılmasını önermekteydi²⁷. 1865 yılında Filistin Keşif Fonu’nun kurulması, Filistin ve özellikle Kudüs hakkında Batı’da yeni bir akademik dönemin başlangıcı oldu. Filistin Keşif Fonu’nun kurucuları ve ilk yöneticileri - aralarında George Grove, Walter Morrison ve Arthur Stanley’in de bulunduğu - neredeyse hepsi İncil

24 George Williams, *The Holy City: Historical, Topographical, and Antiquarian Notices of Jerusalem* (London: J.W. Parker, 1849), 572

25 Williams, *The Holy City*, 573

26 Tibawi, *British Interests in Palestine*, 221. Tibawi, Filistin’deki Müslümanların “Gobat ve CMS arasındaki ittifak, Rum Ortodoks Kilisesi’nin koruma alanlarına ortaklaşa yaptıkları tecavüzlere karşı yüksek sesli protestolara neden olana kadar söz konusu bile edilmediğini belirtmektedir. Ardından, Müslümanların din değiştirmesi için bir basamak olarak Doğu Hıristiyanlarının Protestanlığa döndürülmesi gerektiği parlatıldı. Bunun pratikte nasıl mümkün olduğu hiçbir zaman açıklanmadı.”

27 Bknz: Nassar, *European Portrayals of Jerusalem*, 83

arkeolojisinin gelişimini yönlendiren Evanjelik Protestanlığın katılımcılarıyla. Grove'un babası Clapham Tarikatı'nda önemli bir figürdü, Stanley Westminster Dekanı'ydı ve Morrison ise Protestan okullarına ve hayır kurumlarına cömert bağışlarda bulunan sadık bir kilise müdavimiydi. Fon, kendisini açıkça laik ve mezhepçi olmadığını ilan etse de, aslında neredeyse tüm faaliyetlerinde Filistin'in Batılı Protestanlar tarafından yeniden keşfedilmesine ilişkin Evanjelik düşünce tarafından yönetiliyordu. Fon, ilk toplantısında "ne bir dini kurum olarak başlatılması ne de yürütülmesi gerektiği" konusunda mutabık kalmış, ancak "Kutsal Kitap bilginlerinin, Kutsal Topraklar'daki insanların davranış ve alışkanlıklarını dikkatle gözlemleyerek kutsal metinlerin açıklanmasında yardım alabilecekleri" konusunda da anlaşmaya varmıştır²⁸. Fonun kurucu üyeleri, arkeolojiye özellikle Evanjelik bir yaklaşım konusunda çekinceleri olabilecek potansiyel bağışçıları uzaklaştırmak istemediler; yine de, ir üyenin daha sonra belirteceği gibi, "Filistin Keşif Fonu'nun çalışmalarına yalnızca İncil'e daha yeni ve daha doğru bir ışık tutmak amacıyla başladığı" açıklı²⁹.

Evanjelik Protestanların Kutsal Topraklardaki Yahudi varlığına olan ilgisini (Protestant interest in the Jewish presence in the Holy Land) takiben Fon, dikkatini neredeyse sadece Eski Ahit alanları (Old Testament sites) ve anlatılarıyla ilgili olduğu düşünülen kazılara odaklanmıştır. Bunun nedeni kısmen bilinen tek Yeni Ahit alanlarının Rum Ortodoksların (Greek Orthodox) kontrolü altında olmasıydı, ancak aynı zamanda Yahudilerin deneyimlerine yönelik güçlü İngiliz Evanjelik ilgisini de yansıtıyordu. Filistin Keşif Fonu (Palestine Exploration Fund)'nun çalışmaları esas olarak antik İsrail anlatılarıyla ilişkilendirilebilecek alanların ve eserlerin tespitine adanmıştır. Bu projelere eşlik eden bazı söylemler, antik çağın "Seçilmiş Halkı (Chosen People)" ile Britanya İmparatorluğu ve onun Protestan liderleri şeklindeki modern benzerleri arasında felsefi bir karşılaştırma ortaya koyarak milliyetçi bir emperyal gündem de öneriyordu. York Başpiskoposu'nun 1865'te Fon'un açılış toplantısında Filistin hakkında söyledikleri hem Evanjelik hem de milliyetçi misyonun dikkate değer bir ifadesi olarak duruyor: "Bu Filistin ülkesi size ve bana aittir. Esasen bizimdir. İsrail'in Babası'na 'Ülkeyi enine ve boyuna dolaş, çünkü onu sana vereceğim' sözleriyle verilmiştir... Filistin'i enine ve boyuna dolaşmak istiyoruz çünkü bu topraklar bize verildi... çok sevdiğimiz İngiltere'ye olduğu kadar gerçek bir vatanseverlikle bakabileceğimiz topraklardır"³⁰. Bu şaşkıncı bildiri, Protestan evanjelik felsefesinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yükselen siyasi emperyalizm retoriğiyle birleştiğini göstermiş ve Kutsal Toprakların önemine dair evanjelik Protestan anlayışının İngilizlerin Filistin'e yönelik siyasi saldırılarını meşrulaştırmak için kullanılabileceği bazı yolları önermiştir.

Fonun Üyeleri İncil'deki anlatıların doğruluğunu kanıtlamaya çalışan arkeolojik araştırmalara girerken, aynı zamanda diğer Avrupalı güçlere karşı da Filistin'de güçlü bir varlık sürdürme kaygısı taşıyan bir hükümet için gizli askeri operasyonlar olarak da

28 Resolutions of Palestine Exploration Fund, cited in Tibawi, *British Interests in Palestine*, 185

29 Claude Reignier Conder, *The Future of Palestine: A Lecture* (London: Palestine Exploration Fund, 1892), 35

30 John James Moscrop, *Measuring Jerusalem: The Palestine Exploration Fund and British Interests in the Holy Land* (London: Leicester University Press, 2000), 70-71

işlev gören Fon'un tarihi kısa süre sonra bunu doğrulayacaktı³¹. Fon'un çalışmalarında bu iki ilginin birleşmesi, kurumun "İncil'in en belirgin maddi özelliklerinin aydınlatılması için elde edilebilecek en kesin ve sağlam yardımı" sağlamak ve aynı zamanda Rus tehdidi durumunda Süveyş Kanalı'nın savunmasında kullanılmak üzere İngiliz istihbarat servislerine Filistin'in doğru ve ayrıntılı haritalarını sağlamak amacıyla Filistin'de tam ölçekli araştırmalar yapmaya karar verdiği 1869'dan sonra çok açık hale geldi³².

Filistin'de çalışan Filistin Keşif Fonu üyeleri, İngiliz misyonerlerin İslam'a karşı gösterdikleri ilgisizliğin aynısını sergilemiş ve Yahudi ve Hıristiyan nüfusa odaklanmışlardır. Birçoğu, İslam'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gücünün azalmakta olduğunu ve Filistin'in Yahudi ve Hıristiyan nüfusunun yakında üstün olacağını varsayıyordu. Fon tarafından yayınlanan bir broşürde yazan bir arkeolog, iyimser bir şekilde şunu öne sürüyordu: "Fanatizmi yavaş yavaş yok olan Müslüman köylüler, [Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi] bu tür etkilerin altına girerek giderek daha zeki ve daha aktif hale gelecekler, ancak ülkenin efendileri olmaktan çıkacaklar; ve ülkede Avrupa sermayesi ve Avrupalı sömürgeciler arttıkça, Türklerin bedeninden büyüyen bu devletlerin çemberine giderek daha fazla gireceklerdir." Bu tür duyguların jeopolitik bağlamına işaret ederek, "Böyle olası bir gelecekte Batılı ulusların Kutsal Toprakların Rus egemenliği altına girmesine izin vermesi pek inandırıcı değil" dedi³³. Fon üyeleri için, kendilerinden önceki Protestan misyonerler gibi, Filistin'deki Müslüman ve Osmanlı varlığı geçici bir sapmadan biraz daha fazlasıydı; Filistin'in gerçek anlamı Hıristiyan ve Yahudi sakinlerinde, İncil'deki yerlerinde ve Büyük Güçlerin politikaları için önemine yatıyordu. Filistin'in tarihi ve önemine dair hem misyon grupları hem de arkeoloji toplulukları tarafından desteklenen bu yorum, artık Filistin üzerindeki İngiliz siyasi iddiasını meşrulaştırmaya çalışan kamusal retoriğe girmeye başlamıştı.

Sonuç

Evanjelik Protestanlık, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Filistin'deki ve özellikle Kudüs'teki İngiliz varlığının arkasındaki baskın gücü temsil ediyordu ve hem misyon kurumlarında hem de arkeolojik çalışmalarda kendini gösteriyordu. Misyon ve arkeoloji projelerinde yer alan İngiliz katılımcılar kendilerini İslam'dan ziyade Katolikliğin uygulama ve inançlarına doğrudan karşı mücadele içinde tanımladılar. Kendilerini James Cartwright'ın deyimiyle "saf" Hıristiyanlığı "Kutsal Topraklar'a getirme projesinin bir parçası olarak gördüler ve Filistin'in öneminin tamamen İncil'deki tarihinden ve Batı Hıristiyan teolojik ve siyasi rekabetlerindeki öneminden kaynaklandığını anladılar. Bu

31 Filistin Keşif Fonu ile İngiliz askeri istihbaratı arasındaki bağlantıların kapsamlı bir araştırması için bkz. Moscrop, *Measuring Jerusalem*.

32 Silberman, Fon'un bu dönemde ürettiği harita ve araştırmaların birçoğunun, Birinci Dünya Savaşı'nın son aşamalarında Filistin'in İngiliz işgali sırasında kullanıldığına dikkat çekiyor. İngilizlerin Rusya'nın Süveyş üzerindeki kontrollerini tehdit edebileceğinden korktukları 1870'lerde Filistin Keşif Fonu ile İngiliz istihbarat servislerinin iç içe geçmesi üzerine bir tartışma için bkz: Neil Asher Silberman, *Digging for God and Country: Exploration, Archeology, and the Secret Struggle for the Holy Land, 1799- 1917* (New York: Knopf, 1982), 113-127:

33 Conder, *The Future of Palestine*, 34

İngiliz gezginler için Osmanlı ve Müslüman varlığı, Filistin'in geçmişinin ve bugününün önemsiz bir yönüydü. Bu Evanjelik Protestan dünya görüşü, İngilizler ile yerel Arap nüfus arasındaki karşılaşmanın doğasını belirlemenin yanı sıra, İngilizlerin on dokuzuncu yüzyıl Filistin'inde diğer Batılı güçlerle çatışmasını ve işbirliğini şekillendirmede büyük rol oynamıştır. İngilizlerin çok daha büyük olan Müslüman Arap toplumu yerine yerel Hıristiyan ve Yahudi nüfusa odaklanmasını sağladı. Dahası, Evanjelik Protestanlığa olan bağlılık, Filistin'deki İngilizlerin Protestan bakış açısını paylaşan Amerikan ve Alman kurumları ve bireyleriyle işbirliği çabalarına girme eğiliminde oldukları, Fransız ve Rus varlığıyla ise aktif olarak düşmanca ilişkiler geliştirdikleri anlamına geliyordu. Ve son olarak, Filistin'in önemi öncelikle Hıristiyan ve Yahudi mirasında yatan bir yer olarak anlaşılmasına yardımcı oldu - bu fikir on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren İngilizlerin sözde "Kutsal Topraklar" üzerindeki siyasi iddialarını meşrulaştırmak için kullanılacaktı.

Kaynaklar

A.L. Tibawi, *British Interests in Palestine, 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise* (London: Oxford University Press, 1961).

Andrew Porter, *Religious versus Empire? British Protestant Missionaries and Overseas Expansion, 1700-1914* (Manchester: Manchester University Press, 2004).

Anthony Ashley Cooper, "State Prospects of the Jews," *The Quarterly Review* 63 (January 1839): 166-192.

Charlotte van der Leest, "The Protestant Bishopric of Jerusalem and the Missionary Activities in Nazareth: The Gobat Years, 1846-1879," in *Christian Witness between Continuity and New Beginnings*, (Berlin: Lit Verlag, 2006), p.199-213.

Claude Reignier Conder, *The Future of Palestine: A Lecture* (London: Palestine Exploration Fund, 1892)

Eitan Bar-Yosef, *The Holy Land in English Culture 1799-1917: Palestine and the Question of Orientalism* (Oxford: Clarendon Press, 2005).

George Williams, *The Holy City: Historical, Topographical, and Antiquarian Notices of Jerusalem* (London: J.W. Parker, 1849).

Issam Nassar, *European Portrayals of Jerusalem: Religious Fascinations and Colonialist Imaginations* (Lewiston, N.Y.: Edwin Mellen Press, 2006).

John James Moscrop, *Measuring Jerusalem: The Palestine Exploration Fund and British Interests in the Holy Land* (London: Leicester University Press, 2000).

Laura Robson, *The Making of Sectarianism: Arab Christians in Mandate Palestine* (PhD diss, Yale University, 2009).

Lester Pittman, *Missionaries and Emissaries: The Anglican Church in Palestine* (PhD diss, University of Virginia, 1998).

Ludwig Schellner, *Reisebriefe aus heiligen Landan*, (Koln, 1910).

Martin Tamcke, "Johann Worrlein's Travels in Palestine," in *Christian Witness*

between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East, ed. Martin Tamcke and Michael Marten (Münster : Transaction Publishers, 2006).

Neil Asher Silberman, *Digging for God and Country: Exploration, Archeology, and the Secret Struggle for the Holy Land, 1799- 1917* (New York: Knopf, 1982).

Thomas Stransky, “Origins of Western Christian Missions in Jerusalem and the Holy Land,” in *Jerusalem in the Mind of the Western World, 1800-1948*, ed. Yehoshua Ben-Arieh and Moshe Davis (Praeger: Westport, Conn., 1997).

V.D. Lipman, *Americans and the Holy Land through British Eyes, 1820-1917: A Documentary History* (London: V.D. Lipman in association with the Self Publishing Association, 1989), 62ff.

Yaron Perry, *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine* (London: Cass, 2003).